

До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 2023-20
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(61024, м. Харків, вул. Пушкінська 77)

РЕЦЕНЗІЯ

На дисертацію Расько Юлії Олександрівни, підготовлену на тему «Обмеження свободи договору у цивільному праві України» та подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право» (Харків, 2023)

1. Актуальність теми дисертаційної роботи. З наукової точки зору дослідження питань, пов'язаних з обмеженнями договірної свободи учасників цивільних правовідносин становлять тематику, що має не лише теоретичне, однак також і прикладне значення. Принцип свободи договору є одним з провідних векторів розвитку зобов'язальних відносин та виступає однією з фундаментальних засад цивільно-правового регулювання, що означає можливість учасників цивільних відносин вільно, на власний розсуд набувати та здійснювати свої права, виконувати обов'язки.

Тематика, пов'язана зі свободою договору, і досі продовжує зберігати свою актуальність, зважаючи на напрямки політико-економічного розвитку країни, її прагнення до інтеграції у Європейське співтовариство. Вочевидь, умовами досягнення відповідного соціально-корисного результату є реформування національного законодавства, у тому числі адаптація вітчизняної системи цивільно-правових договірних конструкцій до найкращих стандартів загальноєвропейської практики. При цьому, враховуючи існуючий на сьогодні в Україні військовий стан, що був проголошений внаслідок повномасштабної збройної агресії, проблемним, як на рівні паротворення, так і правозастосовчої практики, постає питання

дотримання принципу договірної свободи сторін приватно-правових відносин та, водночас, правомірності її обмежень.

Варто відзначити, що на сьогоднішній день в доктрині цивільного права спостерігається відсутність єдності позицій щодо поняття, сутності та видів обмежень свободи договору у цивільному праві України. Більшість правників зосереджені на дослідженнях, присвячених окремим обмеженням можливості сторін вільно формулювати договірні умови в межах тієї чи іншої цивілістичної конструкції, одночасно не наводячи загальної системи обмежень договірної свободи учасників цивільно-правових відносин. Водночас, проблеми взаємозв'язку понять «обмеження свободи договору» та «способи правового регулювання» висвітлювались у науковій правовій літературі опосередковано.

До проведення Юлією Олександрівною дисертаційного дослідження, сучасна юридична література не давала відповіді на питання комплексного дослідження теоретичних та практичних аспектів такого правового явища, як обмеження свободи договору, із врахуванням європейських підходів до визначення цієї категорії. Не підіймалися питання класифікації обмежень свободи договору, не розглядався у своєму взаємозв'язку ряд правочинів, що в силу своєї правової природи істотно обмежують свободу договору, зокрема йде мова про публічні договори, договори приєднання, типові та попередні договори, а також договори з особами, які перемогли на прилюдних торгах.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що в цивілістиці України все ще не сформувалась послідовна концептуальна теоретична основа системи обмежень договірної свободи сторін у цивільному праві України. Отже, наукове дослідження Расько Юлії Олександрівни, присвячене обмеженням договірної свободи сторін у цивільному праві України дасть можливість підвищити ефективність правового регулювання окреслених відносин, удосконалити чинне законодавство та уникнути проблем у правозастосуванні.

Таким чином, тематика обмеження свободи договору учасників цивільних відносин має високий рівень актуальності, а одержані результати є у рівній мірі цінними як для юридичної науки, так і для практики правозастосування.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій.

Дисертанткою проведено всебічне, комплексне і ґрунтовне наукове дослідження правової концепції обмеження свободи договору у цивільному праві України, послідовно та аргументовано визначена правова природа принципу договірної свободи та історія його розвитку, встановлено поняття та змістовні характеристики обмежень договірної свободи суб'єктів зобов'язання, визначено їх класифікацію, досліджені окремі види, що мають місце на переддоговірній стадії укладання, виборі форми та змісту договору, його виконання, тощо.

Структура роботи є гармонійною, відображає основну спрямованість теоретичного аналізу й забезпечує поступовість наукового дослідження. Структурні елементи дисертації перебувають у логічному зв'язку між собою в рамках єдиного вектору розвитку наукової думки.

Висновки, рекомендації та пропозиції, сформовані в дисертаційній роботі, є в необхідній мірі обґрунтованими, виваженими та достовірними. Умовиводи дисертантки ґрунтуються на глибокому авторському осмисленні великої кількості наукових джерел, актів цивільного законодавства України, США та країн ЄС, а також української та міжнародної судової практики.

Обраний дисертанткою ракурс наукового аналізу, дозволив включити до предмету розгляду практично всі дискусійні питання концепції обмеження свободи договору та запропонувати авторське бачення шляхів їх вирішення.

Розгляд у межах першого розділу роботи загальнотеоретичних засад обмеження свободи договору, їх правової природи та видів, акцент у другому розділі на аналізі особливостей реалізації таких обмежень на переддоговірній стадії укладання договору, а також на етапі вибору сторонами правочину його форми та змісту, забезпечив комплексний розгляд предмету

дослідження, завершеність наукового аналізу, а також дозволив забезпечити належне обґрунтування висновків дисертанта. Значно підсилило наукові здобутки Расько Юлії Олександрівни дослідження у третьому розділі дисертації питань, пов'язаних з порівняльною характеристикою обмежень свободи договору в цивільному праві України та країнах ЄС на прикладі дотримання законодавчих вимог щодо захисту прав споживачів а також правил розробки та впровадження типових договорів.

3. Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Одержані авторкою результати дослідження характеризуються високим рівнем наукової новизни та є достовірними. При цьому багато сформованих положень мають абсолютно новий характер. Сюди можна віднести, зокрема, висновки Юлії Олександрівни стосовно необхідності розглядати поняття обмеження свободи договору комплексно, у певному взаємозв'язку з іншими сумісними категоріями цивільного права. Важливими є висновки щодо можливості класифікації видів обмежень свободи договору за різними критеріями та, відповідно, розподілу умов правочину, що їх містять на певні групи.

Заслуговує на увагу висновки авторки стосовно необхідності забезпечення пропорційності при обмеженні договірної свободи, як одного із проявів дотримання розумного балансу між приватними та публічними інтересами, при цьому цілі обмеження свободи договору повинні бути істотними, а самі правові засоби обмеження обґрунтованими та мінімально обтяжливими для учасників договірних відносин.

Науково важливими є дослідження авторки наукових концептів щодо прояву обмежень свободи договору в попередніх, публічних, типових договорах та договорах приєднання. Авторка доводить, що при укладенні публічних договорів та договорів приєднання свобода договору суттєво обмежена, як щодо можливості відмови від укладання публічного договору з боку підприємця, так і щодо сторін, які приєднуються до договору приєднання чи публічного договору, що позбавлені можливості визначати

умови договору. Аргументується висновок, що особливістю підстав обмеження свободи договору на етапі укладання публічних договорів та договорів приєднання є те, що свобода дій щодо укладання присутня з боку тільки в однієї із сторін. При укладенні попереднього договору свобода сторін обмежується темпорально і частково, оскільки на етапі укладання попереднього договору учасники цивільних правовідносин вправі вільно визначати вид та зміст договору і підпадають тільки під загальні обмеження свободи договору.

Також не можна не звернути увагу на обґрунтування авторки висновків стосовно допустимих меж свободи договору при виборі форми та змісту правочину. У зв'язку з чим пропонуються удосконалення норм вітчизняного цивільного законодавства, що містять вимоги до обов'язкової письмової форми правочинів, укладених між фізичними особами (ст. 208 ЦК України).

У цілому робота пронизана важливими теоретичними і практичними положеннями, висновками і рекомендаціями різного рівня наукової новизни.

4. Наукова і практична цінність одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій, сформованих у дисертації, в правотворчій діяльності для удосконалення положень чинного законодавства, що регулюють цивільні відносини, пов'язані з обмеженнями договірної свободи учасників цивільного обороту; у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження проблем, пов'язаних з особливостями обмежень свободи договору; у правозастосовчій діяльності шляхом їх застосування судами при розгляді відповідних категорій справ, адвокатами, нотаріусами та іншими суб'єктами під час здійснення професійної діяльності і суб'єктами правореалізації; у навчальному процесі під час викладення дисципліни «Цивільне право», при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

5. Повнота викладення положень дисертації в опублікованих працях. За результатами дослідження авторкою опубліковано 8 наукових

праць з яких 3 наукові статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в періодичному науковому виданні іноземної держави з юридичного напрямку та тези чотирьох доповідей на науково-практичних конференціях. Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію згідно з вимогами чинних нормативно-правових актів.

6. Дискусійні положення та зауваження. Не применшуючи теоретичну і практичну цінність одержаних Расько Юлією Олександрівною результатів дослідження, а також глибину і комплексність проведеного аналізу, слід відмітити існування у роботі дискусійних моментів.

1. Дисертантка формує висновки стосовно співвідношення принципів свободи договору та рівності сторін, стверджуючи, що саме рівність сторін зобов'язальних відносин робить можливою реалізацію свободи договору, як на етапі переддоговірних відносин, так і на етапі виконання договору. Тобто, рівність є передумовою та правовою основою для реалізації свободи договору.

Варто зауважити, що принцип свободи договору і принцип рівності сторін дійсно визначають правове становище учасників договірних відносин і у загальному розумінні означають неможливість сторін примусити одна одну до укладення договору, виключає наявність переваг будь-якого учасника договірних відносин, незалежно від їх правового статусу. Водночас, варто погодитись, що детермінант рівності сторін зобов'язання, як ключова характеристика цивільно-правового регулювання як раз таки і виступає одним із факторів обмеження свободи договору, виключаючи свавілля та будь-які прояви зловживання своїми правами однією зі сторін договору. Таким чином, не можна погодитись із висновками дисертантки, що принцип рівності на рівні із принципами справедливості та добросовісності виступає передумовою та правовою основою свободи договору. Як раз навпаки, принцип рівності є призмою врівноваження правового положення сторін та становить собою підставу обмежень свободи договору.

2. У роботі аналізується поняття обмеження свободи договору та його співвідношення з встановленими у ст. 203 ЦК України умовами дійсності правочинів. Визначається, що вони корелюються між собою, перебувають у тісному взаємозв'язку і мають гарантувати баланс інтересів сторін, що забезпечують правомірну основу договірних відносин.

Водночас, вбачається, що умови дійсності правочину – це певні формальні критерії його правомірності, що встановлюються з метою упорядкування договірних суспільних відносин. Як відомо, наслідками недотримання вказаних вимог законодавства є визнання правочину недійсним або ж застосування наслідків нікчемного правочину у зв'язку з тим, що він був вчинений з вадами волі, форми, змісту або суб'єктного складу. Очевидним є те, що обмеження учасників цивільних правовідносин у їхньому вільному волевиявленні визначати умови договору, обирати контрагента, форму та зміст правочину не тягнуть за собою (чи не завжди спричиняють) відповідні наслідки, так само, як і не передбачають можливості вчинення правочинів з певними вадами. Наявність свободи вчинення певних дій передбачає можливість вибору варіанту поведінки, а наявність відповідних вад в правочині становить собою об'єктивну неможливість настання правових наслідків укладеного договору.

Відповідно, підтримувана дисертанткою позиція убачається спірною та такою, що потребує додаткового дослідження.

3. Також потребує додаткової аргументації висновок авторки стосовно обмежень свободи договору на етапі його виконання. На підставі аналізу чинного цивільного законодавства України, а також доктрини цивільного права України, убачається, що обмеження договірної свободи в цілому можна класифікувати на такі дві групи: 1) обмеження свободи щодо укладення цивільно-правового договору; 2) обмеження свободи щодо виду, форми та змісту договору. Іншими словами, обмеження свободи договору зазвичай відбувається на етапі формулювання його умов, а на стадії їх виконання, коли вже відбулось погодження всіх істотних умов договору,

сторони мають дотримуватись тільки принципу належного виконання. Тобто у них вже немає свободи вибору варіантів поведінки, а отже і не виникає питання щодо можливості встановлення певних обмежень.

4. У роботі можна було б присвятити більшу увагу співвідношенню понять «істотні умови договору» та «обмеження свободи договору». Аналізуючи подані Юлією Олександрівною аргументи, склалося враження, що їх ототожнює, стверджуючи, що встановлення законодавством вимог стосовно переліку істотних умов того чи іншого правочину є проявом обмеження договірної свободи сторін визначати зміст зобов'язання.

Відповідно до законодавства України, істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. При цьому, традиційним у науковій цивілістичній літературі є поділ умов договору на істотні, звичайні і випадкові. До істотних умов договору відносяться ті, що мають юридичне значення, тобто впливають на формування та сутність правовідношення, що виникає із відповідного договору (умова про предмет). Звичайними є умови, що визначені законодавством, як необхідні для договорів конкретного виду. Наявність або відсутність їх у змісті правочину не впливає на укладення договору, саме тому багатьма правниками робиться висновок, що практично немає необхідності включати звичайні умови в договір, так як вони сформульовані в законі або інших нормативних актах і, оскільки контрагенти погодились укласти даний договір, вони тим самим визнаються такими, що виразили згоду підкоритися тим умовам. Випадковими прийнято вважати такі умови договору, які погоджені сторонами на відступ від положень диспозитивних норм або з метою розв'язання питань, що не врегульовані законодавством. Випадкові умови включаються сторонами в договір оскільки вони надають їм важливе значення, тобто розглядають як істотні.

Зі сказаного випливає висновок про різну правову природу понять «істотні умови договору» і «обмеження свободи договору», оскільки встановлення законодавцем спеціальних вимог стосовно необхідності погодження предмету договору не свідчить про наявність законодавчих обмежень якогось прояву волі сторін, а лише вказує на необхідність визначення ними того, який вид договірних відносин між ними виникає. Це можна сказати і про звичайні умови, що визначені законодавством, як необхідні. Що стосується так званих «випадкових» умов договору, на досягненні згоди за якими наполягає одна зі сторін, то саме у цьому випадку може йти мова про обмеження свободи договору.

5. Потребує уточнення сформульована дисертанткою авторська дефініція поняття «обмеження свободи договору». Юлія Олександрівна визначає досліджувану правову категорію, як встановлений ЦК України чи іншим актом вітчизняного цивільного законодавства спеціальний правовий режим регулювання зобов'язальних відносин.

Убачається, що правовий режим становить сукупність юридичних засобів, яку встановлює й забезпечує держава, регулюючи конкретні суспільні відносини, через обмеження одних і стимулювання інших сторін діяльності окремих суб'єктів права. Таким чином дане поняття є більш широким та включає в себе, поряд із обмеженнями свободи договору, і інші способи впливу держави на договірні зобов'язальні відносини в межах встановленого нею курсу цивільно-правової політики. Що стосується поняття «обмеження свободи договору», то убачається, що це встановлені ЦК України чи іншим актом цивільного законодавства певні межі або граничні лінії, певні кордони поведінки сторін договору, що окреслюють їх можливості визначати умови того чи іншого правочину, що виникає між ними.

Водночас наведені зауваження і побажання не применшують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Проведена дисертанткою

робота засвідчує її фахову зрілість, уміння ставити і професійно вирішувати актуальні дослідницькі завдання. Рецензована дисертація є самостійним завершеним комплексним і актуальним дослідженням.

У зв'язку з цим наукова праця Расько Юлії Олександрівни «Обмеження свободи договору в цивільному праві України» за змістом відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам п. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а також вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2022 року № 40, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правової політики
права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Є. О. Тупицька

Підпис *Тупицької Є.О.*
Засвідчую
Нач.ВК *Тупицької Є.О.*
28. грудня 2023 р.